

*Валентина Шевченко, Ірина Полянська
м. Харків, Україна*

РОЗВИТОК СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ: ФІЛОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Історики й лінгвісти підкреслюють, що історія країни, літератури, мовознавства, народу й держави тісно пов'язані. В історії більш-менш проявляються емоційний та патріотичний компоненти, оскільки мова й література – це показники етнічної і національної належності, продукти й визначальні фактори національної культури, врешті-решт, фактори, що зумовлюють почуття національної гідності [1].

З часу Переяславської ради незрівнянно поглибились зв'язки української культури з російською, білоруською, зв'язки, що набули характеру єднання між східнослов'янськими братніми культурами. Їх об'єднують східнослов'янські мови – групи слов'янських мов у Східній Європі, до складу якої входять українська, російська та білоруська мови, що виникли в VI–IX ст. на основі східнослов'янських говорів і в процесі взаємодії набули спільних рис.

В.Г. Белінський писав: «З'єднавшись навіки з єдинокровною їй Росією, Малоросія відкрила до себе двері цивілізації, освіти, мистецтву, науці... Разом з Росією їй належить тепер велике майбутнє». Те ж саме можна сказати і про Білорусію.

Українсько-російські мовні контакти стали набирати регулярного характеру після приєднання 1654 р. і відтоді відзначалися в різні періоди: по-перше, неоднаковим співвідношенням впливів однієї мови на іншу; по-друге, різними стильовими і соціальними сферами проникнення елементів однієї з цих мов в іншу; по-третє, неоднаковим ступенем адаптації взаємних запозичень звичайних міжмовних контактів, а й у руслі загальнокультурного українсько-білоруського впливу на культуру й мову російську [7].

Визволення від пансько-шляхетського гніту сприяло піднесенню на Україні письменності. В середніх школах викладалися церковнослов'янська, латинська і грецька мови, а також «діалектика» (мистецтво вести полеміку), риторика, піїтика, математика, астрономія, музика. Центром шкільної освіти на Україні була Києво-Могилянська колегія, на зразок якої згодом були організовані колегії в Переяславі, Харкові, Чернігові.

Велике значення в поширенні культури на Україні мали друкарні не тільки на Україні, але й в Росії, Білорусії, Молдавії, Болгарії, Сербії.

З другої половини XVII ст. міцнішають зв'язки між культурними діячами Росії і України. В Москву переселяються вихованці Київського коле-

гіуму, які займаються тут педагогічною, перекладацькою роботою, беруть активну участь у літературному житті (Спіфаній Славинецький, Арсеній Сатановський, Симеон Полоцький та ін.). Приїжджають на деякий час до Москви видатні діячі Київського колегіуму – Інокентій Гізель, Іоанникій Галятовський Лазар Баранович. Українська книга набуває все більшої популярності серед російських читачів. У 1672 р. у Москві було відкрито книжкову крамницю, в якій продавалися київські і львівські видання; водночас московські видання надходили на Україну.

Культура дедалі більше набирає світського характеру. В протизагав авторитету релігії висувається авторитет науки. Виразники передової російської громадськості XVIII ст. від Кантеміра до Ломоносова і далі до Новикова і Радищева розхитують ідеологічну систему феодалізму.

В багатогранній науковій і літературній діяльності Михайла Васильовича Ломоносова (1711–1765) дуже яскраво виявилися великі творчі сили російського народу. За висловленням Пушкіна, Ломоносов був першим російським університетом. З іменем М.В. Ломоносова відкривається новий етап у розвитку й становленні східнослов'янської культури. Великий вчений-енциклопедист, родоначальник матеріалістичної філософії в Росії, поет, він заклали основи сучасної російської літературної мови, став теоретиком красномовства як автор «Краткого руководства к красноречию» (1748, 1759, 1765), «Краткого пособия к риторике в честь любителей словесности», знаменитої «Російської граматики».

Праці Ломоносова сприяли величезному розвитку майже всіх наук. Мовознавство можна розглядати як одне з найважливіших напрямів наукової діяльності Ломоносова.

Головний подвиг М.В. Ломоносова у галузі художньої культури сучасники й нащадки бачили в його поетичній риторичній творчості й удосконаленні російської мови [6].

Спеціалісти у галузі риторики й слов'янської риторичної спадщини справедливо вважають, що ломоносівський період в історії риторики по-справжньому досі не оцінений, чекає свого глибокого дослідження й описання. [4].

«Російська грамика» (1751 р.) – це чудовий трактат середини XVIII століття, який, безсумнівно, багато в чому випередив сучасні йому граматики західноєвропейських мов і визначив розвиток російського мовознавства майже на 100 років.

Послідовниками порівняльно-історичного методу дослідження М.В. Ломоносова вважаються українські представники Харківської філологічної школи. Це перша лінгвістична школа в Російській імперії. Вивчаючи походження

і розвиток мов та словесності у зв'язку з історією народу, вчені приділяли особливу увагу дослідженню особливостей східнослов'янських мов в їх еволюції, збирали і вивчали фольклор та художні цінності, що становлять надбаня національної культури.

У працях учених Харківської філологічної школи було дано розгорнуту картину розвитку східнослов'янської фонетичної системи від найдавнішого періоду до середини ХІХ століття.

Вагомим внеском у дослідженні історії української мови, інших слов'янських мов були праці М. Максимовича, И. Срезневського, П. Лавровського, які відстоювали самобутність української мови. «Тепер, здається, – писав И. Срезневський в «Запорожской Старине», – вже немає для кого і для чого доводити, що мова українська (або, як декому подобається називати, малоруська) є мова, а не наріччя – російської чи польської, як дехто доводив; і багато хто переконаний, що ця мова є однією з найбагатших слов'янських, що вона навряд чи поступиться, наприклад, перед богемською щодо багатства слів і виразів, перед польською щодо мальовничості, перед сербською щодо приємності, що це мова, яка, будучи ще необробленою, може вже порівнятися з мовами культурними, щодо гнучкості і багатства синтаксичного – це мова поетична, музикальна, живописна» (1834 р.).

За думкою Ломоносова, в літературі немає і не може бути конкуренції між слов'янськими та російською мовами. Слов'янська мова дала дуже багато цінного російській мові, увійшла в неї органічно, але все ж єдино можливим, допустимим мовою літератури є російська мова, а не слов'янська. Тому Ломоносов створив строгу і струнку стилістичну теорію трьох стилів, яка зіграла видатну роль у становленні та формуванні нової системи російської національної літературної мови.

Діяльність Ломоносова в формуванні російської літературної мови величезна. Невичерпна енергія, якої вистачало і на життєву боротьбу, і на плідну діяльність у різних галузях знань бралася з високого, дієвого патріотизму Ломоносова.

Поряд з Ломоносовим найвидатнішою постаттю у культурному й літературному житті України ХVІІІ ст. був великий народний мислитель, освітній діяч і письменник Григорій Савич Сковорода (1722–1794). Його багатогранна творчість – це остання ланка переходу від давньої української літератури до нової. У своїх філософських трактатах і літературних творах Сковорода розвивав цілий комплекс ідей, актуальних для другої половини ХVІІІ ст., виражав передові погляди тогочасного суспільства.

Сковорода відстоював силабо-тонічну нову систему, яку в російську літературну практику замість силабічної вводили Ломоносов і Тредіаковсь-

кий. Кращі його поезії, що увібрали в себе досягнення народної лірики, ще за життя поета стали народними піснями.

Сковорода був для свого часу людиною, енциклопедично освіченою, добре обізнаний з античною філософією, про що свідчать посилання в його творах на Сократа, Платона, Аристотеля, Епікура та ін. У своїй діяльності, як філософ, поет і сатирик, Сковорода був зв'язаний з російським просвітительством XVIII ст. У його творчості є чимало спільного з поезією Ломоносова, сатирою Новикова.

Сковорода зазнав впливу Ломоносова, хоч цілком і не став на позицію його сміливого твердження про існування матеріального світу незалежно від людської свідомості. Сковорода, подібно до того, як Ломоносов у сатирі «Гімн бороді», висміював ворогів науки, які підтримували найбезглуздіші забобони, перешкоджаючи кожному прояву вільної думки. Викриваючи пороки панівних класів і феодального ладу XVIII ст., Сковорода, як і російські сатирики Кантемір, Фонвізін, Новиков, надавав великого значення освіті, вихованню і вважав, що виховання має сприяти вільному та природному розвитку людини, бути, як казав він, «природосообразною».

Проте в своєму постійному «шуканні істини», у філософському розвитку Сковорода йшов своєрідним шляхом.

Адже, в російській літературі першої половини XVIII ст. матеріалістичне світорозуміння виявилось у Ломоносова. Діяльність Ломоносова, а пізніше Новикова та Радищева мала істотне значення і для розвитку української літератури.

Українська література XVII–XVIII ст. достатньо відбила духовний стан народу. В другій половині XVIII ст. високого рівня розвитку в українській літературі досягає вертепна драма, у світській частині якої наявні елементи реалізму і народності. В той же час розвивається літературна діяльність видатного філософа і поета Сковороди. Значення Г.С. Сковороди – вельми широке. Воно охоплює усі сфери духовного життя українського народу, визначає істотний внесок його в розвиток української культури загалом.

Розвиток східнослов'янських літературних мов пройшов два етапи: староукраїнська, староросійська і старобілоруська писемно-літературні мови (XIII–XVIII ст.) базувалися на давньоруських традиціях. Нові літературні мови виникли у XVIII–XIX ст. на народній основі, з використанням писемних традицій. Так, наприклад, сучасна українська літературна мова розвинулась на народній основі середньонадніпрянських говорів, відображених у творчості І. Котляревського й Т. Шевченка. Сучасна російська літературна мова формувалася протягом XVIII – поч. XIX ст. шляхом синтезу елементів жи-

вого народного мовлення і традицій книжної мови з помітними церковно-слов'янськими елементами. Розвиток сучасної білоруської літературної мови почався в останній чверті XIX ст. на основі центральних білоруських говірок, остаточно вона сформувалася в XX ст. (творчість Янки Купали і Якуба Коласа) [8].

Список літератури: 1. Бугайски Мариан. Язык коммуникации. – Х: Гуманитарный центр, 2010. С. 12. 2. Історія Української літератури // Нариси з теорії та історії риторики. – М., 1997. С. 123. 3. Ломоносов М.В. Избранные философские произведения. – М., 1950. – С. 451. 4. Ломоносов М.В. в воспоминаниях и характеристиках современников: Сост. Г.Е. Павлова. – М. – Л., 1962. – С. 137–138. 5. Різдяний Ю.В. Теорія риторики. М., 1997. 417 с. 6. Сагач Г.І. Риторика. – К., С. 41–42. 7. Українська мова енциклопедія. Вид. 2. – К., 2004. С. 701. 8. Українська мова енциклопедія // Великий український словник. – К., 2011. С. 367.